

Het gedicht van Einstein

Op 10 minuten fietsen van het Huygens Laboratorium, in het dorpje Rijnsburg, staat een onbewoond huisje. Een bord naast de voordeur vertelt wie hier in de zeventiende eeuw woonde: Baruch de Spinoza, een joodse filosoof, die door de Amsterdamse synagoge in de ban was gedaan vanwege zijn kritiek op de joodse traditie. In Rijnsburg had hij vrijzinnig protestantse vrienden, die zijn godsdienstige opvattingen respecteerden. Hoewel Baruch zijn Hebreeuwse naam veranderde in het Latijnse Benedictus, ging hij niet tot het christendom over.

Door prof. dr. Carlo Beenakker

Het Spinozahuisje
in Rijnsburg

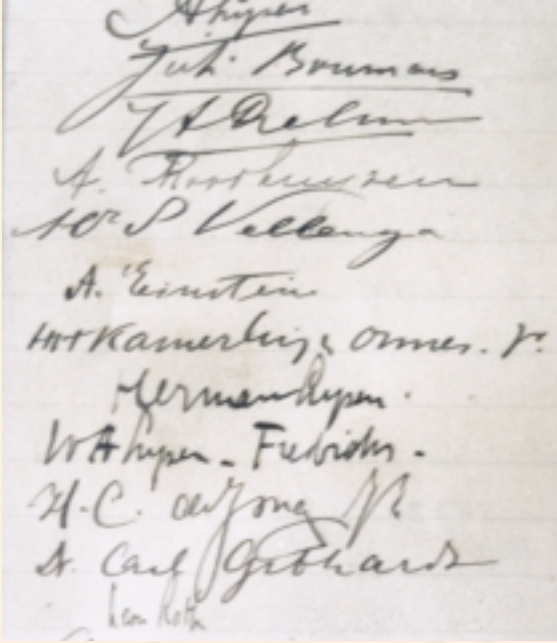
Spinoza verdiende in Rijnsburg de kost met het slijpen van lenzen voor telescopen en microscopen. Kennelijk beheerste hij de wiskunde die nodig was voor dit precisiewerk. In het stille dorpje vond hij de rust om te werken aan zijn wijsgerige stelsel. Zijn eerste publicatie dateert uit deze periode. Studenten uit Leiden wisten hem te vinden voor privé-lessen in de wijsbegeerte. Een aanbieding om hoogleraar in Heidelberg te worden sloeg hij af, bang om zijn onafhankelijkheid als wetenschapper te verliezen.

*“Wie lieb ich diesen edlen
Mann, mehr als ich mit
Worten sagen kann”*

Overdag is het Spinozahuisje open voor bezichtiging. Ik ben er vorig jaar voor het eerst geweest. De beheerder vroeg mij het gastenboek te tekenen. Toen hij hoorde dat ik natuurkundige was, sloeg hij het open op één van de eerste bladzijden en wees mij een handtekening aan: 2 XI 1920, A. Einstein, Berlin. Wat bracht een Nobelprijswinnaar uit Berlijn naar Rijnsburg? De handtekening onder die van Einstein kwam ook bekend voor: H.H. Kamerlingh Onnes, jr. Dat moet Harm geweest zijn, de kunstzinnige neef van de natuurkundige Heike. Zijn glas-in-lood ramen zijn nog steeds bij de ingang van het Kamerlingh Onnes Laboratorium te bewonderen.

Het bezoek van het tweetal vond plaats op een dinsdag. De week ervoor had Einstein in Leiden zijn intrede als bijzonder hoogleraar gehouden. Dit was een initiatief geweest van zijn goede vriend Paul Ehrenfest (de opvolger van Lorentz). Hij had in eerste instantie geprobeerd om de Nobelprijswinnaar als gewoon hoogleraar naar Leiden te halen, maar uiteindelijk voelde Einstein meer voor een lossere band. (Hij vergeleek zijn korte maar regelmatige bezoeken aan Leiden met een komeet.) Ik stel me voor dat die dinsdag een vrije dag was in het drukke programma en dat Harm en Albert voor een uitje de blauwe tram naar Rijnsburg genomen hebben.

Veel jaren later zou Einstein, gevraagd naar zijn godsdienst, verklaren: “Ik geloof in de God van Spinoza”. Einstein had in Spinoza een zielsver-

Handtekeningen van Einstein en Kamerlingh-Onnes jr. in het gastenboek

Boeken in de kamer van de filosoof

want gevonden. Beiden waren van joodse afkomst, maar vervreemd van de joodse gemeenschap. Beiden waren ballingen: Spinoza's familie was uit Portugal naar Nederland gevlucht voor de jodenvervolging en Einstein zou om dezelfde reden van Duitsland naar Amerika emigreren. Beiden koesterden hun vrijheid als wetenschapper, hoewel Spinoza voor die vrijheid grotere offers heeft moeten brengen dan Einstein. Hun vakgebieden waren heel verschillend, maar Einstein vond in het strikt deterministische wereldbeeld van Spinoza een rechtvaardiging voor zijn eigen afkeer van de quantummechanica. "God dobbelt niet", schreef hij, verwijzend naar de god van Spinoza.

De invloed die Spinoza heeft gehad op Einstein is uitvoerig onderzocht, zowel door theologen als door wetenschapshistorici. Elke letter die Einstein over deze wijsgeer heeft neergepend, is wel eens geanalyseerd. De meest recente analyse staat in

het boek "*Einstein and Religion*" van professor Max Jammer. Daarin lees ik dat de allervroegste verwijzing van Einstein naar Spinoza een getypt gedicht uit 1920 betreft. Het gedicht wordt bewaard in het Einstein archief in Princeton. "Wie lieb ich diesen edlen Mann, mehr als ich mit Worten sagen kann", zo begint Einsteins ode aan Spinoza. Een liefdesgedicht dus.

Over wat Einstein tot deze dichterlijke ontboezeming gebracht heeft, zwijgen de historici. Zou het zijn bezoek aan het Spinozahuisje geweest kunnen zijn, op die eerste dinsdag van november 1920? Het jaartal klopt en ook de omstandigheden zijn plausibel.

Mijn eigen bezoek aan het Spinozahuisje heeft mij persoonlijk getroffen. Ik moest denken aan de cel van een monnik, toen ik de eenvoudige kamer van Spinoza binnenging. Hier woonde en werkte een vrij mens, iemand die zich van aardse banden had losgemaakt om op zoek te gaan naar de Waarheid. Zelf heb ik geen dichterlijke aard, maar ik kan mij heel goed voorstellen dat Einstein zó door dit bezoek is geraakt dat hij zijn gevoelens in een liefdesgedicht onder woorden heeft gebracht.

Helaas heeft navraag bij professor Jammer geen preciezere datum opgeleverd voor het gedicht van Einstein. We zullen het dus wel nooit met zekerheid weten, maar het idee bevalt me wel: dat de vonk tussen Spinoza en Einstein hier bij ons is overgeslagen. ■

De buste van Baruch de Spinoza

Het gastenboek